

A BUTASÁGRÓL

A BUTASÁG – A HIÁNYOSSÁGOK SZINTÉZISE

Ha az intelligencia–józan ész–butaság hármasságot figyeljük, könnyen észrevehetjük, hogy ez utóbbi nem pusztán az intelligencia hiányát jelenti, vagy azt, hogy az intelligencia nem kellőképpen csiszolt. Ahhoz, hogy teljes nagy-szerűségében tündököljön, a butaságnak az említett hiányosság mellett a józan ész hiányát is magáénak kell tudnia. A középszerű intelligenciát gyakran a józan ész (természetes adottság-e ez, ahogy Descartes gondolta?, vagy pedig el kell sajátítanunk?) óvja meg attól, hogy a butaság pöffeszkedő önteltsége teljes ragyogásában megnyilvánuljon. Az igazi butaság (oximoron ez? lehet, de kedvelem az oximoron alakzatát!) óriási, kerek egész, vagyis a józan ész hiányával is dicsekszik, s a mondás, „A kevély félbolond”,¹ nem tesz mást, mint megfogalmaz egy alapigazságot. A butaság tulajdonképpen nem is más, mint egy negatív előjelű vulkanikus apoteózis.

A butaság valóban követeli, hogy vonatkozási pontjaként az intelligenciát jelöljük ki, következésképpen az, hogy tökéletes definícióját adjuk, ha nem is lehetetlen, legalábbis felületes és egy szerencsejáték sikerével kecsgetető; akárhogy is, végtelenül nehéz feladat. Így hát csupán néhány olyan jellegzetességet említek, amely elválasztja a butaságot az intelligenciától, hogy az itteni (és mostani!) lehetőségekhez képest megpróbáljam felvázolni az arcképét, vagy legalább megközelítsem.

Először is, ha az intelligencia többértelmű, csavargó és végső esetben paradox, a butaság egyértelmű, mozdulatlan, majdnem tökéletesen egyenes vonalú. Az intelligensen-paradox irányok (mondjuk azok, melyeket a nagy szofisták testesítenek meg, Szókratész, Montaigne, Kierkegaard vagy Cioran) annak révén, ami jellemző rájuk, ellenállnak a butaságnak, éppen ahogy az élet ellenáll a halálnak, a szárazság a nedvességnek vagy a fény a sötétségnek.

Másodsor, a paradox felé tekintő intelligencia a gondolat szabad, nyitott, nem kanonizált gyakorlása. Nincsenek bálványai, nem imád, nem imádkozhat (s ez talán szomorúságra is okot ad...) faragott képet. A kétely magva akkor is ott lapul benne, amikor az a benyomása, hogy tökéletes, teljes, csorbítatlan hit önti el: mindig készüléfében van egy kérdés. A butaság, éppen

ellenkezőleg, dogmatikus – olykor egyenesen formálisan dogmatikus, rituális módon az! –, és ebben az értelemben nem hinném, hogy túlzás lenne a dogmatizmus bármiféle módját a butaság hatalmas területéhez asszimilálni. Paradox lévén, az intelligencia természetesen szkeptikus is egyben, nem hisz a végső igazságokban, csak ideiglenes és részleges bizonyítékokban. Pontatlan lenne azt mondanunk, hogy nem hisz semmiben – mértékkel hisz, különféle savakkal próbálgatja a hitek erejét: a kérdéssel, az iróniával, a kétellyel. Ami a butaságot illeti, hát erről nincs is mit beszélni...

Végül a butaság mindig látszólag ártalmatlan és konformista, valósággal imádja a stabilitást, míg az intelligencia mindig „szubverzívnek” bizonyul. Szókratész halála, a csendőrös epizód a *Bouvard és Pecuchet*-ből, Kierkegaard egyre határozottabb elszigetelődése, Cioran különös sorsa – és a példák sokáig szaporíthatók – nem tesznek egyebet, mint hogy tanúskodnak az intelligenciának erről a jellegzetességéről, az iszonyú veszélyről, mely elsősorban a hordozóját fenyegeti. Tévednénk, ha azt képzelnénk, hogy az intelligencia a szellemi vagy anyagi lét bizonyos rendjével szemben szubverzív – nem, általában az, a véglegesen-kifejezett, megkövült totalitás ellensége.

Megjegyzés

A pszichológusok arról igyekeztek (és igyekeznek a mai napig) meggyőzni, hogy az intelligencia tulajdonképpen az intellektuális műveleteknek az összességét jelenti, mely az egyén gyors és eredményes alkalmazkodását eredményezi egy akármilyen (konkrét vagy absztrakt) helyzethez. De ha csupán ennyiből állna, az emberiség soha nem hagyta volna el a főemlősök stádiumát. A fordított helyzetet is figyelembe kellene venni, tudniillik a helyzet alkalmazását a szubjektumhoz. Ráadásul az „alkalmazkodás” fogalma nagyon is zavaros, és olyan konnotációk terhelik, melyek fájdalmasan nehezedenek a morális szférára, úgyhogy ezt a meghatározást mellőzném. Az intelligencia inkább a találékonysághoz, a kreativitáshoz, a sokféle tartó gondolkodáshoz, a képzelőerőhöz stb. tapad. Hogy azt a majdnem teljes alkalmazkodási képtelenséget, amelyet a kivételes szellemek többsége tanúsít, s amely időnként valósággal végzetesen van sorsukba írva, már ne is említsem.

Újabb megjegyzés

Radu Petrescu írja egy levélben: „Mit mondhatnék még? Hogy a butaság (mely álom, tehetetlenség stb.) Flaubert főszereplője, és azé az irodalomé, amely máig belőle származik, és Flaubert és követői egyaránt úgy értel-

mezik a butaságot, mint az élet legfelső pontját, azt az apoteózist, amelyben az egyén és a világanyag misztikus egyesülése tetőzik?” Én itt nem ebben az értelemben beszélek a butaságról, ugyanakkor azonban ez a meghatározás nem hagyhat hidegen. Végső soron a butaság az, amely jólnevelten, higgadtan, csendesen, szinte anélkül, hogy lélegzetet venne, folyamatosan táplálja az események menetét, tiszteletben tartja a normát, lehetővé teszi a megszokás ismétlődését, a kontinuitás nagy tengelyébe írja bele magát. Ezekhez az aspektusokhoz később visszatérek.

A butaság topográfiaja avagy kísérlet egy kronológia felvázolására

Kezdetben volt a természetes butaság. Legalábbis ezt szoktuk gondolni, hiszen akármilyen kitartóan merülünk is el a fentebb említett pszichológiai tudomány nyelvezetében, nem találjuk meg benne a butaság terminusát, csak az imbecillitást, az idiotizmust, az oligofréniát, a szellemi elmaradottságot stb. Találkozunk viszont a kifejezéssel a mindennapi élet zsvajában, az utcán, a kávézóknak, a szerkesztőségekben, a családokban. Ebben az esetben a „természetes” butaság nem nyugtalanító, mert hordozója, aki úgy bezárult saját világába, mint valami paradicsomi univerzumba, nemcsak teljesen ártalmatlan, hanem éppenséggel védtelen. A veszély csupán akkor támad, amikor a butaságot az autoritás valamilyen mértékű együtthatója koszorúzza meg, és finoman úgy reklámozza, mintha a tévedhetetlenség kritériuma volna, bizonyos vitatható értékek oszlopos védelmezője.

A butaság egyetlen formája, mely valóban aktív ellentéte az intelligenciának – ahogy ez utóbbit e szöveg első bekezdéseiben leírtam – az, amely bálványként és az igazság álarcaaként működik. Azaz a dölyfös butaság, melyről a közmondás beszél, és ennek a gögnök a túlságosan is toleráns elfogadása.

Egészen durva hiba lenne a részünkről, ha a butaságról csak tisztán intellektuális arca felől elmélkednénk. Mert ahogy létezik gondolati és érzelmi döbbenet, úgy nagyon is valószínű, hogy az érzelmi butaságot is körvonalazni tudjuk, mely nem kevésbé ártalmas, és a lelkesedése talán még veszedelmesebb. Különben lehetetlen, hogy Borges, aki egy interjúban azt mondta, „az ember legnagyobb hibája a butaság és a kegyetlenség”, ne feltételezte volna, hogy olykor egybeesik ez a kettő. Legalább egy pillanatra gondolkodjunk el az agresszív intolerancia jelenségein, melyek az eretnekesség ürügyén „vörös fonalként” követték végig az emberiség történelmét: Szent Bertalan éjszakája, a bennszülöttek elpusztítása az újonnan felfedezett földrészekon, századunk koncentrációs táborai stb. Ezek a jelenségek,

történetek legyen a faj, a hit vagy a gazdaság nevében, nem mások, mint az intoleráns, véres butaság megtestesítői.

Másfelől amikor Szókratész azt mondja, „az igazágtalanság pedig: rosszaság és tudatlanság”,² mi másra utal, mint arra, hogy a butaság elsősorban az ember erkölcsi természetének súlyos felkavarása?

Leszállás Flaubert felé

Legalábbis az öntelt hiúság gesztusa – ha nem éppen megbocsáthatatlan butaság – kijelenteni, hogy „a butaság a hülyékben lakozik”. A büszkeség kellő mérséklésével szükséges elfogadnunk, hogy a butaság különböző arányban és különféle pillanatokban, de mindannyiunkban ott rejtőzik, és hogy a legfénylőbb szellemek is alszanak olykor. Ahogy Flaubert a *Bouvard és Pecuchet*-ban kifejtette (és főleg ahogy a *Közhelyszótár*-ban ragyogóan illusztrálja), a figyelmes szem számára kiderül, hogy maga a modern tudomány, a legtiszteletreméltóbb filozófia, a mélységekbe tekintő irodalom stb. gyakran nehezen elfogadható „butaságok” vázára épít. Valószínűleg nem véletlen, hogy egy Bacon, egy Descartes vagy egy Kant úgy érzi, kénytelen kritikai elemzésnek alávetni az őt megelőző elméleti rendszereket, ahogy az sem, hogy a radikális szellemek – Szókratésztól Kierkegaard-ig minden idők minden szkeptikusáig – még „végső esetben” sem élnek a rendszerépítéshez való jogukkal. Szókratész még azt is elutasította, hogy akár egy mondatot is leírjon! Semmi sem egyszerűbb, mint a „készen kapott eszme” propagálása, a közepszerűségé, a földhözragadt butaságé azáltal, hogy tudós és lenyűgöző elméletbe illesztjük, mely ki tudja, milyen csoda folytán biztosítja számára a hitelesség kiváltságát. Egy elszigetelt butaságot könnyű leleplezni és kigúnyolni, az azonban, amelyet az érvek valóságos páncélsaival vesznek körül, nehezen szétzúzható tekintélyre tesz szert, tiszteletre méltónak és érinthetetlennek tűnik.

Ugyancsak Flaubert jelzi azonban a butaság fertőző „erényeit” is, erejét, hogy a legelővigyázatosabb elmékbe szivároghat. Hallgassuk csak: „Attól tartok, kimerült az agyam; talán csak túlságosan eltölt a témám, és a két atyafim hülyesége ütött ki rajtam.”³ Unamuno *Niebla*-ja szereplőjének szándéka mellett (amely viszont erősen mesterkélte), hogy megölje alkotóját, Flaubert szavai ebből a levélből, mely a *Bouvard és Pecuchet* írásának idejéből származik, kétségbevonhatatlan bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a fikció megtámadhatja és legyűrheti a valóságot. Flaubert vallomása azonban más szempontból is iszonyú: a butaság, ez a különös méreg, mely síkosan szivároghat be mindenbe, azon igyekszik, hogy mindent – sőt, Mindent – leteper-

jen, és a butaságnak ellenállni bizonyára a legszörnyűbb gyötrelmek egyike. Az az érdekes, hogy a figyelmesek, azok, akik tudják jól, mivel állnak szemben, az aktívak mintha még sebezhetőbbek volnának. Mintha a butaságnak hihetetlen képessége volna, hogy felderítse erős és veszedelmes ellenfeleit. Jó taktikushoz híven a butaság nemcsak támadni képes, hanem ellentámadni is.

Csakhog. Hogyan menekülhetnél meg a butaságtól, hogyan tudhatnád teljesen megóvni magad? Vizsgáljanak át tüzetesen minden közhelyszótárt, minden „butasággyűjteményt”. Azok a nevek, melyeket egyik-másik példa alatt találnak – mely példák nemegyszer a műfaj valóságos „gyöngyszemei” –, felkavarnak, de meg is nyugtatnak egyben. Ó, hogy emlékezem, minő (tompa) élvezettel emlékszem arra a sok közhelyre, középszerű ostobaságra, butaságra, melyet „találékonyan” beszúrtam önnön cikkeimbe, néhány olyan esszébe, melyre annyira büszke voltam, amikor közöltem őket! Egyáltalán nem fölösleges némi szerénység, és talán éppen ez az írói erkölcs legfontosabb leckéje, melyet Flaubert nagymestertől kaptam.

Butaság, irónia, önirónia

A valódi, igazi hülyével szemben változatos arzenál áll a rendelkezésünkre: kezdve azon, hogy egyszerűen levegőnek nézzük, el egészen a szélsőséges cselekedetekig, nagyjából mindent kipróbáltak. Ám a butaság, az, amely különféle mértékben mindannyiunkban ott lélegzik, valamivel kifinomultabb és mindenképpen végleges módszereket kíván, csak így lehet küzdeni vele, elkerülni, kilépni belőle. Az irónia, akár szókratészi értelemben, akár általában véve – melyet Jankélévitch 1936-os könyve figyelmesen fejtett meg, szerzője nagyjából mindent leírt, amit Szókratész, a német romantikusok vagy Kierkegaard felfedeztek – lehet egy járható(?) út. Ebből a szempontból, vagyis annak a nyílt küzdelemnek a révén, melyet a gondolat jegecesedése, a mentális szklerózis ellen vív, az irónia természetesen a paradox, sőt tragikus irállyal találkozik. Emlékezzünk csak például arra, hogy maga Szókratész, a nagy ironikus, az irónia nagymestere, a nagybetűs Ironikus, nem vitatkozott a hülyékkal – egészen sajátos intelligenciájának méltósága alatt lett volna, hogy olyan ellenfelekkel kezdjen ki, akik nem ütnek meg a mércét. Különb. Szókratész igazi ellenfele nem is egy bizonyos személy, hanem a butaság, mely maga is nagybetűs, az Egyetemes Butaság, mely mindenütt ott van, másokban is, a legjobbakban akár, de benne magában is. Mert Szókratész, bár nagyon hiú, a leginkább mértéktartó emberek egyike, akinek a józan esze szinte hihetetlen méreteket ölt. Ezt az ambivalenciát nagyszerűen elkapta Maurice Clavel a *Nous l'avons tous tué*-ban...

Végső soron ez a különös szerénység igazolja azt az önközpontú ironikus gyakorlatot, melyet a filozófus használt, az öniróniát mint személyes terapeutikus eljárást, öntisztítási technikát. Idézzük csak fel azt az utolérhetetlen élvezetet, amellyel Szókratész a kiüttalan helyzetekbe kormányozta magát, mint például a *Parmenidészben*, vagy olyan helyzetekbe, amikor kénytelen volt elismerni tehetetlenségét, kudarcát, mint ahogy a *Kratüloszban* történik.

Az irónia és az önirónia. Van azonban még egy módszer a butaság bomlasztására – a furfangos ember. Ha Szókratész a tudatlan ember pózában tündököl, és olykor valóban az is, mert le akarja leplezni a biztos és mozgathatatlan tudás ruhájába öltözött nemtudást, a furfangos ember egy lépéssel tovább megy: *ő a hülyét adja*, a szó szoros értelmében vett hülyét, hogy a butaságot saját testében támadja meg, saját lényé bensejében. Pácalá csodálatos prototípusa ennek a munkamódszernek, a másik pedig Svejk, a derék katona. Ugyanígy a furfangosok és hülyék káprázatos felvonulása figyelhető meg Ion Creangă meséiben és elbeszéléseiben. De hát a modell nagyon régi, mélyek a néprajzi gyökerei, és *A balgaság dicséretében* az is megfigyelhető, ahogy az erudíció játszik vele. Ebben a műben Erasmus, aki Morus Tamásnál lábadozik, nem jár el másként, mint egy furfangos alak. De egy művelt furfangos alak, akinek zseniális módszer jut az eszébe: hagyja a butaságot, hadd beszéljen, dicsérje magát, mutakozzon be.

DEMÉNY PÉTER fordítása

JEGYZETEK

¹ A román szólás természetesen másként hangzik. „Prostul dacă nu-i fudul, parcă nu e prost destul”; „fordítását” Onagy Gábor *Magyar szólások és közmondások*jának köszönhetem, melyben a k betű 928. közmondása. Onagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Bp., 1985, 338.

² Platón: *Az állam*. I. könyv, Szabó Miklós fordítása. Európa, Bp., 1984.

³ Flaubert levele Caroline-hoz, az unokanővéréhez. Székely Melinda baráti fordítása.